

Miczov Jordán

## RENDSZERVÁLTÁS BULGÁRIÁBAN

*A többpártrendszer kialakulása és megszilárdulása 1989 és 1991 között*

A kelet-európai szocialista országok közül Bulgária volt az egyetlen, amely 1945-től kezdve egyszer sem „okozott gondot” a Szovjetuniónak. Bulgáriában az államszocialista rendszert nem veszélyeztették belső társadalmi megrázkódtatások, és az ország vezetői is hűségesen igazodtak a mindenkori szovjet politika irányvonalához. Mindezért szovjet részről Bulgária kitüntetett bánásmódban részesült. A lakosság létszámarányát tekintve Bulgária volt a gazdaságilag leginkább támogatott kelet-európai ország egészen a gorbacsovi peresztrojka kezdetéig. Az életszínvonal emelkedése az 1960–1970-es években és a bolgár lakosság hagyományos russzofil beállítottsága miatt – aminek okai a közös ortodox hitben és az öt évszázados török uralom alóli felszabadítás miatt érzett hálában keresendőek – a bolgár társadalom jelentős része *nem* egy gyűlölt idegen hatalom által rájuk erőszakolt rendszernek tekintette az államszocializmust.<sup>1</sup>

Mindez azt eredményezte, hogy a Bolgár Kommunista Párt (BKP) a többi kelet-európai testvérpárttól eltérően szilárd társadalmi beágyazottsággal rendelkezett. Ennek köszönhetően a BKP képes volt irányítása alatt tartani a peresztrojka által generált események menetét 1989–1990-ben, és a külföldi megfigyelők legnagyobb meglepetésére egész Kelet-Európában egyedülként megnyerte az első szabad választásokat. A bolgár rendszerváltás menete abban is különbözött a kelet-európai országokban bekövetkezett eseményektől, hogy az 1980-as évek közepétől megjelenő ellenzék túl gyenge és szervezetlen volt ahhoz, hogy nyomásgyakorlással változtatásokra kényszerítse a BKP-t. Rá-

<sup>1</sup> Lévesque, Jacques: 1989 – Egy birodalom végjátéka. A Szovjetunió és Kelet-Európa felszabadulása. Budapest, Aula Kiadó, 2001, 163.; Dillon, Patricia–Nykoff, Frank C.: Creating capitalism. Transitions and Growth in Post-Soviet Europe. Cheltenham, UK, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2002, 116., 119.; Gornev, Galin–Boyadjieva, Pepka: Social Injustice and the Crisis of Legitimacy. In: Bulgaria at the Crossroads. Ed.: Coenen-Huther, Jacques, New York, Nova Sciences Publishers, Inc., 1996, 109.

adásul a kommunista pártból egészen 1989-ig hiányzott a reformkommunista, valamint szociáldemokrata nézeteket valló belső ellenzék – az időszakonként felbukkanó, elhajló nézeteket valló elemeket mindig eltávolították a pártból.<sup>2</sup>

Az ellenzéki tömegdemonstrációk csak az államfő és a BKP főtitkára, Todor Zsivkov bukása után jelentkeztek, viszont ettől kezdve az ellenzéki szervezetek gyakran éltek ezzel a nyomásgyakorlási eszközzel a rendszerváltás évei során. A szomszédos balkáni szocialista országokhoz viszonyítva Bulgáriában sikerült megelőzni az etnikai feszültségek robbanását az események politikai mederbe terelésével. Végül – ez a legfontosabb momentum – a BKP és az ellenzéki szervezetek közép-európai mintára kerekasztal-tárgyalásokon kötött megállapodásokban rögzítették a demokratikus átalakulás menetét. Politikai szempontból ezt a folyamatot tetőzte be az 1991 nyarán elfogadott új alkotmány.<sup>3</sup>

## A nyolcvanas évek válsága és Todor Zsivkov bukása

Az 1970-es évek végére az 1954-től hatalmon levő Todor Zsivkov rendszere kimerítette a szovjet mintájú tervutasításos extenzív gazdaságfejlesztés lehetőségeit. A gazdaság növekedése lelassult, majd csökkenni kezdett. Ez alapjaiban veszélyeztette a rendszer stabilitását és legitimációját,<sup>4</sup> a problémák pedig a nyolcvanas évek második felében visszafordíthatatlanul súlyossá váltak. A tömeges és rosszul időzített átszervezések a gazdaság szétzilálódásához vezettek. A visszaeső gazdasági teljesítmény és a számos szovjet szubvenció megszűnésének pótlására a kormány nagy összegű kölcsönöket vett fel a nyugati pénzpiacokon. 1985 és 1989 között Bulgária külső államadósága több mint háromszorosára növekedett: 2,4 milliárd dollárról 9,2 milliárdra. A sok hitel viszont arra már nem volt elegendő, hogy megállítsa a lakosság életszínvonalának egyre gyorsuló csökkenését. A sorozatos szovjet

<sup>2</sup> Ágh Attila: *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing, 1998, 235.; Drezov, Kyril: *Bulgaria. Transition Comes Full Circle, 1989–1997*. In: *Experimenting with Democracy. Regime Changes in the Balkans*. Eds.: Pridham, Geoffrey–Gallagher, Tom. London, New York, Routledge, 2000, 196–197.

<sup>3</sup> Lévesque, i. m. 2001, 163.; Ágh, i. m. 1998, 234.; Drezov, i. m. 2000, 196.

<sup>4</sup> Ágh, i. m. 1998, 234.; Dimitrov, Vesselin: *Bulgaria: the uneven transition*. London, Routledge, 2001, 31.

figyelmeztetések hatására Zsivkov lassított ugyan a strukturális átalakítások ütemén, de újírtási kedve töretlen maradt.<sup>5</sup>

## Az etnikai feszültségek kiéleződése

A gazdaság válságának elmélyülése arra sarkallta a kommunista vezetőket, hogy újabb eszközökkel támasszák alá a hatalom megrendülő pilléreit. A bolgár népesség romló demográfiai mutatóinak javítása érdekében napirendre került az etnikai kisebbségek fokozottabb integrálása és asszimilációja a többségi bolgár nemzetbe. A vezetés a bolgár lakosság nacionalista érzelmeinek felkorbácsolásával próbálta elkendőzni az egyre szaporodó nehézségeket – hasonlóan Ceaușescu „nemzeti kommunizmusához” a szomszédos Romániában. 1984 decemberében elindította az ún. „újjászületési folyamatot”, amely a lakosság körülbelül 10%-át kitevő török kisebbséget célozta meg. Todor Zsivkov egy beszédében kifejtette, hogy a bulgáriai törökség utolsó maradványai az 1970-es években kivándoroltak Törökországba. Akik maradtak, azok valójában bolgárok, és most megkapják a lehetőséget, hogy visszatérjenek a bolgár nemzet kebelébe.<sup>6</sup> A nacionalista kártyát kijátszó rezsim beemelte az „újjászületési folyamat” ideológiai rendszerébe a hagyományos bolgár nacionalizmus egyik alappillérét, a vallást is, csak hogy fokozza az akció népszerűségét a bolgár lakosság körében.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Zsivkov mindig szilárdan kézben tartotta a hatalom gyeplőjét, és meglehetősen óvatos és konzervatív politikát folytatott. A szovjet politikai irányvonal rezdüléseire gondosan ügyelve saját maga játszotta el a reformer szerepét. A nagy gonddal kidolgozott és látványosan kezdeményezett gazdasági reformokat szükség esetén mindig a kellő időben csendesesen leállította, miközben a nyilvánosság előtt azok továbbvitelét hirdette. Más szóval a reformokról folytatott állandó viták a valódi reformok pótlását szolgálták. Például 1989-ben kijelentette, hogy az állami vállalatok többségét félig privatizált vegyes vállalattá alakítják át. Ennek végrehajtására azonban már nem jutott idő. Lásd: Lévesque, i. m. 2001, 166.; Drezov, i. m. 2000, 197–198.; Dimitrov, i. m. 2001, 30–31.

<sup>6</sup> Csíkhelyi Lenke: Bulgária. In: Európai politikai rendszerek. Szerk.: Kardos József–Simándi Irén. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 113–114.; Dimitrov, Sztrasimir: Tyurkoezicsieto, sztereotipite na miszlene i nacionalnoto pomirenje. Vekove, (1990) 2., 47–48.

<sup>7</sup> A hagyományos bolgár nemzeteszme szerint csak az tekinthető igazi bolgárnak, aki szláv – bolgár nyelvű és kultúrájú – és ortodox keresztény. Ezzel viszont az „újjászületési folyamat” egy általános iszlámellenes élt is kapott. Lásd: Bideleux, Robert–Jeffries, Ian: The Balkans.

Az „újjászületési folyamat” első lépéseként a hatóságok felszólították a törököket, hogy két héten belül önként válasszanak maguknak szláv neveket egy előre összeállított listáról. Akik ezt elmulasztották megtenni vagy ellenálltak, azok hatóságilag kaptak új nevet. Néhány tüntetést leszámítva az akció a hivatalos várakozásoknak megfelelően országszerte rendben lezajlott. A nekibátorodott államhatalom ezután egyre több korlátozó intézkedést hozott. Megszűnt a török nyelvű sajtótermékek kiadása, a török rádióadások sugárzása, és bezárták a török nyelven tanító iskolákat. Sőt, betiltották a török nyelv nyilvános használatát, továbbá számos, maradnak és embertelennek minősített muszlim szokás – például fejkendő viselése a nőknél, körülmetélés – gyakorlását is.<sup>8</sup>

E lépések már komoly tiltakozásokat váltottak ki. Válaszként a hatóságok hadiállapotot vezettek be az ország törökök lakta vidékein, és egy nagyszabású katonai erődemonstráció keretében pacifikálták az elégedetlenkedő lakosságot. A bolgár hatalom asszimilációs akciója külpolitikai szempontból negatív következményekkel járt. A török kormány kezdeményezésére 1985 és 1987 között számos nemzetközi szervezet, mint például az ENSZ Emberjogi Bizottsága, az Amnesty International és az Iszlám Konferencia Szervezete is elítélte a bulgáriai török kisebbséget érő atrocitásokat.<sup>9</sup> A nemzetközi nyomás hatására a bolgár kormány enyhített az „újjászületési folyamat” politikáján, s ezzel a török kisebbség ügye egy időre háttérbe szorult, Bulgária rossz nemzetközi megítélése azonban egy szemernyit sem javult. A bolgár pártvezetést az érintette a legérzékenyebben, hogy az 1985-ben hatalomra kerülő új szovjet pártfőtitkár, Mihail Gorbacsov számára Todor Zsivkov személye és politikája egyre inkább terhessé vált.<sup>10</sup>

A nemzetiségi konfliktus 1989 májusában lobbant fel ismét, és felgyorsította Zsivkov rezsimjének bukását – ugyanis egyrészt elmélyítette a gazdaság válságát, másrészt pedig tovább fokozta Bulgária nemzetközi elszigeteltségét. Az etnikai krízist teljesen banális módon egy rémhír váltotta ki: miután

A post-communist History. London, New York, Routledge, 2007, 91.; Nedelcheva, Tanya: Will the Ethnic Crisis be Overcome in Bulgaria? In: Bulgaria at the Crossroads. Ed.: Coenen-Huther, Jacques, New York, Nova Sciences Publishers, Inc., 1996, 150.

<sup>8</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 31.; Nedelcheva, i. m. 1996, 145–146.

<sup>9</sup> Uo. 146.; Bideleux–Jeffries, i. m. 2007, 91.

<sup>10</sup> Crampton, J. R.: A Concise History of Bulgaria. Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 210.; Nedelcheva, i. m. 1996, 146.

a bolgár parlament elfogadta a világútlevélről és a kettős állampolgárságról szóló törvényt, a bulgáriai török kisebbség körében szárnyra kapott az a hír, hogy a kivándorolni szándékozókát Ankara nem fogadja be, ha megváltoztatták a nevüket. A mozgolódó törökök megfékezésére a hatóságok kijárási tilalmat vezettek be az érintett területeken, és újfent csak a katonaság és a karhatalom bevetésével tudtak véget vetni a tiltakozásoknak. Az „akció” ezért halálos áldozatokat is követelt.<sup>11</sup>

1989. május 29-én Todor Zsivkov a rádióban és televízióban is sugárzott beszédében a bulgáriai mohamedán lakosság lázításával vádolta Törökországot, és felszólította a török kormányt, hogy nyissa meg országa határait az áttelepülni szándékozók előtt. A bolgár nyomás hatására a török hatóságok megnyitották a határt, de a meginduló menekültáradat hamarosan humanitárius válsághelyzetet idézett elő Törökországban. Mire 1989. augusztus 22-én a török kormány ismét lezárta a határt, már legalább 350 ezer ember emigrált török földre (1989 végéig közülük 150 ezren visszatértek Bulgáriába). A török kisebbség exodusa ugyanakkor Bulgáriában is gondokat okozott: súlyos munkaerőhiányt és ellátási gondokat idézett elő. Elsősorban a mezőgazdasági termelés (pl. dohánytermelés) esett vissza, de számos ipari üzem is leállni kényszerült. A kormány munkaerő-átcsoportosítási kísérletei nem sok eredménnyel jártak.<sup>12</sup>

Az etnikai konfliktus újra jelentős nemzetközi presztízsveszteséget okozott Szófiának. 1989. szeptember 26-án a strasbourgi Európai Parlament felszólította Bulgáriát, hogy vessen véget erőszakos asszimilációs politikájának, de egyben figyelmeztette Törökországot is, hogy szüntesse be a bulgáriai muszlim lakosság irányában kifejtett propagandisztikus tájékoztatást. Az Iszlám Konferencia Szervezetének külügyminiszteri értekezlete is hasonló szellemben nyilatkozott, és felszólította mindkét államot, hogy kezdjenek tárgyalásokat a bulgáriai török kisebbségről és a menekültek helyzetének

<sup>11</sup> Földindulás Kelet-Európában, 1989–1990, Bulgária. Szerk.: Molnár Éva–Nagy Zoltán–Vladár Tamás. Budapest, MTI Sajtóadatbank, 15.

<sup>12</sup> Perry, Duncan M.: From Opposition to Government: Bulgaria's „Union of Democratic Forces” and its Antecedents. In: Revolution auf Raten. Bulgariens Weg zur Demokratie. Ed.: Höpken, Wolfgang, München, R. Oldenburg Verlag, 1996, 32.; Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 16.; Kapronczay Péter: Bulgária a rendszerváltás felgyorsulásának korában. In: Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba (1989–1992). Rendszerváltások Európában és a nagyvilágban. Szerk.: Glatz Ferenc, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2004, 122–123.

rendezéséről. Az ügyben döntő jelentőségűnek bizonyult, hogy az amerikai kormány biztosította Ankarát támogatásáról, ugyanakkor a szovjetek jelezték Szófiának, hogy nem kívánnak belekeveredni Bulgária nemzeti kérdésébe. A magára maradt bolgár kormány 1989. október 30-án, Kuvaitban tárgyalóasztalhoz ült török partnerével, de csak abban tudtak megállapodni, hogy folytatják a tárgyalást. A két ország viszonyának normalizálása és a bulgáriai török kisebbség helyzetének rendezése így már csak a Zsivkov-rendszer bukása után történhetett meg.<sup>13</sup>

### Társadalmi erjedés és az ellenzék megjelenése

A Szovjetunióval fenntartott kapcsolatok akkor romlottak meg, amikor Gorbacsov meghirdette a peresztrojkát. Zsivkov kijelentette, hogy Bulgáriában nincs szükség politikai reformokra, mert a BKP 1956-os „áprilisi irányvonala” már megfogalmazta a megfelelő intézkedéseket. Gorbacsov elítélte Zsivkov álláspontját, és valódi reformok megindítását sürgette. Válaszként Zsivkov nagyszabású beszédet mondott a KB júliusi pléniumán, amelyben a szocializmus olyan új modelljének kidolgozására fektette a hangsúlyt, amely tekintetbe veszi az új történelmi realitásokat.<sup>14</sup>

A szovjet–bolgár kapcsolatok 1989-re mélypontra jutottak. A szovjet gazdasági támogatás és nyersanyagszállítás teljesen megszűnt, és a hatalmas szovjet piac is bezárult a bolgár termékek előtt. Egy 1989. februári szovjet elemzés szerint Bulgáriában lényegében csak „szimulálják a peresztrojkát, ami nagyrészt Zsivkov személyes ambícióinak volt köszönhető. A szocializmus új elméleti modelljének megteremtéséről szóló nagyhangú nyilatkozatok a gyakorlatban csak folyamatos átszervezéseket eredményeztek”. Ide-oda tologatták a kádereket, miközben erősödött a politikai nyomás. A szovjetek szerint mindez diszkreditálta a pártot, a szocializmust, és árnyékot vetett magára a peresztrojkára is. Ugyanakkor Zsivkov továbbra is teljes mértékben ura volt a helyzetnek, amit manipulatív módszereinek és jól szervezett adminisztratív

<sup>13</sup> Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 16–17.; Crampton, i. m. 1997, 215.

<sup>14</sup> Csíkhelyi, i. m. 2000, 114.; „A szocializmus továbbfejlesztési koncepciójának alapjai a Bolgár Népköztársaságban.” Todor Zsivkov beszéde a BKP KB 1987. júl. 28–29-i ülésén (Részletek) In: A kelet-európai diktatúrák bukása 1985–1990 (Kronológia, dokumentumok, bibliográfia). Szerk.: Pándi Lajos, Szeged, 1993, 172.

apparátusának köszönhetett. Ám a szovjet dokumentum megállapítása szerint az elégedetlenség egyre növekedett mind a párton belül, mind pedig a lakosság körében.<sup>15</sup>

Bulgáriában 1985 előtt csak elvétve lehetett hozzáférni ellenzéki szamizdat irodalomhoz. A pártközeli értelmiségi körök ugyan folyamatosan kitermeltek másként gondolkodó alkotókat, azonban az állambiztonsági szervek olyan sikeresen tudták izolálni ezeket a személyeket egymástól és a társadalomtól is, hogy semmiféle ellenzéki csoportosulás vagy mozgalom nem alakulhatott ki. A Szovjetunióból érkező glasznoszty, valamint a súlyosbodó gazdasági válság és életszínvonal-romlás felgyorsította a párthoz közeli városi értelmiség és a középrétegek körében az ellenzékiiség különféle formáinak kialakulását. Mivel a bolgár nyelv közel áll az oroszhoz, a peresztrojka eszméi közvetlen erjesztő hatást válthattak ki a bolgár társadalomban. Viszont az újonnan alakuló, immár a párttól független csoportosulások aktivistái között is megjelentek, s fokozatosan többségbe kerültek az elégedetlen párttagok. Ezekkel szemben a hatalom már nem mert közvetlen megtorlást alkalmazni, mivel a Szovjetunió követése volt a meghirdetett cél.<sup>16</sup>

A formálódó bolgár ellenzék környezetvédelmi és emberi jogi kérdések felvetésén keresztül kezdte meg az állampárt bírálatát. Igaz, ellenzéki pártformációk gondolata egyelőre természetesen fel sem merülhetett. Ehelyett tiltakozó társadalmi megmozdulásokat szerveztek a szocialista iparosítás súlyos környezetromboló hatásai és a török kisebbséget elnyomó állami politika ellen. A környezetvédelem kérdése Bulgáriában az 1986-ban bekövetkező csernobili atomerőmű-katasztrófa kapcsán került előtérbe. Az első komolyabb ellenzéki szervezet a Duna menti Rusze városában alakult meg. 1987-től kezdve a ruszei kisgyermekes anyák tiltakozó megmozdulásokat szerveztek a város levegőjét szennyező romániai Giurgiu vegyi kombinátjának működése ellen. Az országos mozgalommá terebélyesedő tiltakozás azt követelte a bolgár kormánytól, hogy tegyen lépéseket a román félnél a Duna túlsópartján lévő vegyi üzem bezárása érdekében. A mozgalom 1989. április

<sup>15</sup> Csíkhelyi, i. m. 2000, 114.; Az SZKP KB Nemzetközi Osztályának feljegyzése Alekszandr Jakovlev részére: Az európai szocialista országokkal való kapcsolatok fő kérdéseiről, 1989. február. In: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991. Szerk.: Baráth Magdolna–Rainer M. János, Budapest, 1956-os Intézet, 2000, 247.

<sup>16</sup> Drezov, i. m. 2000, 199.; Lévesque, i. m. 2001, 166.

11-én hivatalosan is felvette az „Ekoglasznoszt” elnevezést. Meghirdetett programjában a környezetvédelem demokratikus társadalmi ellenőrzésén túl már a sajtószabadság igénye és a többi emberi jog követelése is megfogalmazódott.<sup>17</sup>

Az első, tisztán politikai célokat kitűző szervezetet száztíz vezető értelmiségi hozta létre a szófiai egyetemen 1988. november 3-án. A Nyilvánosságot és Átépítést Támogató Független Vitaklub elnevezést felvevő tömörülés (közkeletű nevén *Peresztrojka Vitaklub*) megalapításában részt vett néhány magas rangú pártfunkcionárius is, akiket ezért kizártak a pártból. Ez komoly figyelmeztető jelzés volt a hatalom számára, mert rámutatott arra, hogy a valódi reformok igénye beszívárgott a pártapparátus struktúrái közé. A Vitaklub elnökévé az egyik legnevesebb bolgár másként gondolkodót, a filozófus Zselju Zselevet választották. Az egypárti hatalom szilárdsága miatt az ellenzéki csoportok és mozgalmak pártokká szerveződése Todor Zsivkov bukásáig nem indulhatott meg. A pártosodás későbbi viszonylag gyors lezajlását mégis elősegítette az a tény, hogy 1989 elejétől elkezdődött az addig szigorúan állampárti felügyelet alatt álló szakszervezeti mozgalom bomlása. A kezdeményezés ezúttal is a városi értelmiség felől érkezett. 1989. február 11-én Konsztantin Trencsev vezetésével Plovdivban megalakult az értelmiségiek és művészek szakszervezete, a *Podkrepa* (Támogatás). A radikálisan antikommunista szakszervezet 1989 végére több foglalkozási ágra is kiterjesztette érdekvédelmi tevékenységét, és 1991-re több mint 400 ezer tagot számláló valódi munkásszakszervezetté gyarapodott.<sup>18</sup>

A végső lökést Todor Zsivkov hatalomból történő eltávolításához – a nemzetközi elszigeteltség mellett – az ellenzéki tevékenység fokozódása adta meg. 1989. október 15. és november 3. között nemzetközi környezetvédelmi konferenciát rendeztek Szófiában a Helsinki Záróokmányt aláíró harmincöt ország képviselőinek részvételével. Az Ekoglasznoszt és a többi ellenzéki csoport kihasználta a konferenciára akkreditált nemzetközi sajtó rájuk irányuló figyelmét. A konferencia ideje alatt több nemzetközi sajtótájékoztatót és felvonulást szerveztek, bírálva a bolgár kormány környezetkárosító és a szabadságjogokat sértő politikáját. A hatóságok kezdetben az aktivisták letar-

<sup>17</sup> Crampton, i. m. 1997, 214.; Perry, i. m. 1996, 29.; Az Ekoglasznoszt társadalmi mozgalom politikai programnyilatkozata. In: Pándi, i. m. 1993, 182–184.

<sup>18</sup> Perry, i. m. 1996, 29–30.; Kapronczay, i. m. 2004, 115–117.



tóztatásával reagáltak, de a nemzetközi felháborodás hatására végül kellenül engedélyezték a felvonulásokat, amelyek egyre nagyobb tömegeket vonzottak.<sup>19</sup>

A kelet-európai államszocialista rendszerek egymás utáni összeomlása és az ellenzék látványos megerősödése a BKP vezetői előtt is felvillantotta a társadalmi robbanás, valamint a hatalom elvesztésének rémképét. Hogy elkerüljék a bukást – a szovjetek hallgatólagos támogatását élvezve – Petăr Mladenov külügyminiszter, Andrej Lukanov, a KGST-be delegált miniszterelnök-helyettes, valamint Dobri Dzsurov tábornok, honvédelmi miniszter több más PB-tag támogatásával összefogtak Zsivkov ellen. Habár a pártvezér tudta, hogy mi készülődik ellene, már nem maradt elég ereje ahhoz, hogy a PB 1989. november 10-i ülésén megvédje magát, és megakadályozza Petăr Mladenov kinevezését a főtitkári posztra.<sup>20</sup>

## A bolgár átalakulás folyamata

Todor Zsivkov távozása a hatalomból felgyorsította a politikai változások ütemét. A BKP új vezetése elsősorban saját helyzetét igyekezett stabilizálni a párt és az ország élén. Novemberben leváltottak több, Zsivkovhoz közelálló PB-tagot, s újakat kooptáltak – köztük a korábban Zsivkov kegyeiből kiesett Alexandăr Lilovot. Majd a parlament is eltávolította Zsivkovot az Államtanács éléről. Az új államfő, Mladenov beiktatási beszédében kijelentette, hogy az ország előtt álló legfontosabb feladat a „totalitarizmusból a demokráciába való békés átmenet” biztosítása. Ígéretet tett új nemzetgyűlési választások megrendezésére és a gazdasági rendszer reformjára is. A demokratikus jogállammá alakuló Bulgária számára új alkotmány kidolgozását helyezte kilátásba, amely igazságosan rendezi majd a nemzeti kérdést, és a nemzeti egység tartós pillére lesz.<sup>21</sup>

Az államfő ígéretei nem fékeztek le az ellenzék aktivizálódását. 1989. november 18-án az ellenzéki csoportok kezdeményezésére 150 ezren tüntettek

<sup>19</sup> Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 17.

<sup>20</sup> Ágh, i. m. 1998, 236.; Dimitrov, i. m. 2001, 35–36.; Lévesque, i. m. 2001, 16–172.

<sup>21</sup> Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 17.; „A bolgár nép és Bulgária érdeke mindennek felett fog állni” Petăr Mladenov államfő nemzetgyűlési beszéde (1989. november 17.). In: Pándi, i. m. 1993, 185–187.

Szófia főterén, Zsivkov felelősségre vonását, új alkotmány kidolgozását és a demokratikus szabadságjogok biztosítását követelve. Ez volt az első igaz ellenzéki tömegdemonstráció, és ettől kezdve egészen 1990 végéig az ellenzék rendszeresen élt a békés utcai nyomásgyakorlás eme eszközével, hogy elfogadtassa követeléseit a BKP vezetőivel.<sup>22</sup>

Az ellenzék tevékenységének felerősödése elindította a pártosodás folyamatát. A már meglévő szervezetek – az Ekoglasznoszt, a Podkrepa és a Peresztrojka Vitaklub – természetesen tovább tevékenykedtek és őrizték befolyásukat. A pártok létrejötte Bulgáriában nagyon rövid idő alatt, 1990 elejére lezajlott. Noha a pártpluralizmus formális struktúrái viszonylag gyorsan kialakultak, az ellenzéki pártok igen nehezen tudták kiépíteni társadalmi bázisukat a hatalmi és tájékoztatási monopóliumot továbbra is a kezében tartó állampárttal szemben. Leggyorsabban az 1944 utáni koalíciós időszak baloldali ellenzéki pártjai – a szociáldemokrata párt<sup>23</sup> (Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt) és az agrárpárt (Bolgár Földműves Népi Szövetség – BFNSZ)<sup>24</sup> – alakultak újjá, a politikai üldözést túlélő egykori funkcionáriusaik vezetésével. Az újjáalakuló agrárpárt, hogy megkülönböztesse magát a BKP szatellit pártjaként létező BFNSZ-től<sup>25</sup>, felvette az 1947-ben kivégzett pártvezető, Nikola Petkov nevét.<sup>26</sup> Végül soron a létrejövő pártok közül a szociáldemokraták és a BFNSZ–NP alkották az ellenzék vezető erejét. Az 1944 utáni kemény üldözésnek köszönhetően az ellenzék jobboldali erői jó ideig nagyon gyengék maradtak. A világháború előtti vezető nemzeti/liberális-konzervatív pártok (pl. a Radikális-Demokrata Párt,<sup>27</sup> illetve a Demok-

<sup>22</sup> Kănev, Krassimir: From Totalitarianism to a Constitutional State. In: Coenen-Huther, i. m. 1996, 53.

<sup>23</sup> [Българска Работническа Социалдемократическа Партия] 1891-ben alakult, 1934-ben betiltották, majd 1944-ben újjáalakult. 1947-ben egyesült a Bolgár Kommunista Párttal, 1989-ben szerveződött önállóan újjá. 1990. január 5-től a Bolgár Szociáldemokrata Párt [Българска Социалдемократическа Партия] (BSZDP) nevet használja.

<sup>24</sup> [Български Земеделски Народен Съюз]

<sup>25</sup> Az agrárpárt egyik frakciója 1947–1989 között önállóságától de facto megfosztva, a kommunista párt szatellit pártjaként formálisan létezett.

<sup>26</sup> BFNSZ-Nikola Petkov [БЗНС “Никола Петков”]

<sup>27</sup> [Радикалдемократическа Партия] 1902–1934 között, majd 1944–1949 között létezett. A rendszerváltás idején 1989-ben alakult újjá.

rata Párt<sup>28</sup> nehezen tudtak újjászerveződni, mert már nem volt meg a társadalmi hátterük.<sup>29</sup>

A formálódó ellenzéki pártok és csoportok fő egyesítő eszméjét az antikommunizmus jelentette. Az ellenzék ideológiai platformjának két központi eleme volt: a nómenklátúra megbuktatása és a kommunista dominancia megszüntetése a kormányzati struktúrában. Ez a két törekvés összefogásra sarkallta az ellenzéki erőket, és egy ideig tompította a közöttük meglévő politikai-ideológiai különbségeket. Érdekes vonás volt, hogy az antikommunista ellenzék vezetői között sok egykori kommunista is volt, akik saját múltjukat ellensúlyozandó, és egy új legitimáció megteremtése érdekében az ellenzék radikális antikommunista csoportjainak élére törtek, kiszorítva onnan olyan pártvezetőket, akiket az egypártrendszerben üldöztek. A bolgár ellenzék egy másik sajátosságának tekinthető, hogy vezető erejét kezdetben baloldali pártok és szervezetek alkották. Ez részben gyengítette is az ellenzék pozícióját a kommunista párttal szemben, hiszen a politikai paletta egyazon oldalán álltak, ami nehezítette a tömegbázis szélesítését.<sup>30</sup> A gazdasági elképzelések kialakulatlanok voltak.

Az ellenzéki összefogás erősítésére 1989. december 7-én tíz ellenzéki szervezet – a szociáldemokraták, a BFNSZ–NP, az Ekoglasznoszt, a Podkrepa szakszervezet, a Peresztrojka Vitaklub és még néhány kisebb diák- és környezetvédő csoport – létrehozott egy ellenzéki ernyőszervezetet, a Demokratikus Erők Szövetségét (DESZ).<sup>31</sup> A politikai döntések meghozatalára megalkotották a tagszervezetek három-három képviselőjéből álló Koordinációs Tanácsot, amelynek elnökévé a Vitaklub vezetőjét, Zselju Zselevet választották. Később több más párt és szervezet is csatlakozott a szövetséghez (pl. a Radikális-Demokrata Párt). Noha a DESZ mellett más ellenzéki szövetség-

<sup>28</sup> [Демократическа Партия] 1896-ban alakult meg. 1934–1944 között a többi párthoz hasonlóan be volt tiltva. 1944-ben újjá alakult, de 1948-ban ismét feloszlatták. Tevékenységét 1989. december 19-én újította fel, és még ebben a hónapban – a Radikális-Demokrata Párthoz hasonlóan – csatlakozott a DESZ-ez.

<sup>29</sup> Kapronczay, i. m. 2004, 117.; Karasimeonov, Georgi: Pártpanoráma Bulgáriában. In: Többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989–1992. Szerk.: Bihari Mihály, Budapest, Kossuth Kiadó, 1993, 428., 430.

<sup>30</sup> Уо. 428–429.; Dimitrov, i. m. 2001, 43.

<sup>31</sup> [Съюз на Демократичните Сили]

gek is létrejöttek, azok nem tudtak a politikai élet jelentős szereplőivé válni. Ezzel Bulgáriában egy két nagy párt (a kommunisták és a DESZ) által dominált politikai rendszer kezdett kialakulni.<sup>32</sup>

A BKP új vezetése – amely a gorbacsovi peresztrojka megvalósításán túl eredetileg nem óhajtott gyökeres változásokat, mi több, nyugati típusú politikai berendezkedést –, a DESZ megalakulásával ismét lépéskényszerbe került. A pártvezetés kifejezte sajnálatát a Zsivkov-éra idején elkövetett bűnökért, és a demokratizálás felgyorsítását ígerte: hogy az 1990 júniusára kiírandó szabad választások alapján összeülő nemzetgyűlés kidolgozza az ország új alkotmányát. Nyilvánosságra hozták az addig titkos adatokat Bulgária súlyos gazdasági helyzetéről: kiderült, hogy az ország adóssága 3 milliárd helyett 12 milliárd dollárt tett ki. Todor Zsivkovot kizárták a pártból, és 1990. január közepén letartóztatták.<sup>33</sup>

A BKP ígéretei azonban továbbra sem elégítették ki az ellenzéket. 1989. december 14-én a parlament előtti tömegdemonstráción követelték, hogy azonnal töröljék az alkotmányból a kommunista párt vezető szerepét kimondó cikkelyt. A bonyolult alkotmánymódosítási szabályokat betartva az egy párti törvényhozás ezt csak 1990. január közepén szavazta meg. Ez a késlekedés fokozta az ellenzék türelmetlenségét, amely lengyel és magyar mintára nemzeti kerekasztal-tárgyalások azonnali megkezdését követelte a demokratikus átalakulás kereteinek elfogadására. Ezt támogatandó a Podkrepa szakszervezet 1989. december 27-én az egész országot megbénító általános figyelmeztető sztrájkot szervezett. A sikeres sztrájk (és a szomszédos Romániában zajló forradalmi események) meggyőzték a BKP vezetőit, hogy az államszocializmus gorbacsovi típusú reformja már nem elegendő. Valódi demokratizálással egybekötött strukturális reformokra van szükség, ha a párt meg kívánja őrizni társadalmi befolyását. Így beleegyeztek a kerekasztal-tárgyalások megrendezésébe.<sup>34</sup>

<sup>32</sup> Perry, i. m. 1996, 34–35.; Drezov, i. m. 2000, 200–201.

<sup>33</sup> A volt államfőt 1991 februárjában bíróság elé állították hatalommal való visszaélés, sikkasztás és etnikai gyűlölet szításának vádjával. 1992-ben hét év börtönre ítélték, amit utólag időskorára és megromlott egészségi állapotára való tekintettel házi őrizetre változtattak. Zsivkov házi őrizetben hunyt el 1998. augusztus 5-én. Lásd: Crampton, i. m. 1997, 216–217.; Bideleux–Jeffries, i. m. 2007, 92–93.

<sup>34</sup> Perry, i. m. 1996, 36.; Dimitrov, i. m. 2001, 37–38.

## Az etnikai feszültségek kezelése

A kerekasztal-tárgyalások lebonyolításának elfogadásával a kommunista vezetés elhárította az antikommunista indulatok esetleges elszabadulásának veszélyét, és sikerült békés keretek közé szorítania az ellenzéki tevékenységet. Volt azonban még egy akut veszélyforrás, amely felboríthatta volna a demokratikus átalakulás békés menetét. Mégpedig a török kisebbség továbbra is megoldatlan helyzete. Az ország nemzetközi elszigeteltségének megszüntetése és a belpolitikai stabilitás biztosítása szükségessé tette a török etnikum integrálását a politikai folyamatokba. Ezért a BKP vezetése a gyors cselekvés mellett döntött. A párt Központi Bizottsága még 1989 végén elítélte Zsivkov nemzetiségi politikáját, és kimondta a nemzetiségek jogainak biztosítását, valamint a szabad vallás-, név- és nyelvhasználatot minden bolgár állampolgár számára. A határozatot az Államtanács és a kormány is rendeletben erősítette meg.<sup>35</sup>

A döntés azonban heves bolgár nacionalista tüntetéseket idézett elő. Először 1990 januárjában a vegyes etnikumú területeken tiltakozásokat szerveztek, majd vidékről szervezetter felhozott tüntetők randalíroztak a fővárosban. A nacionalista megmozdulásokat a BKP vidéki káderei szervezték, mivelhogy tartottak az esetleges felelősségre vonástól az addigi kisebbségellenes politikában való részvételükért.<sup>36</sup> A nacionalista fellángolásra adott válaszként a DESZ tagszervezetei egy sor ellentüntetést szerveztek a törökök által lakott területeken, illetve a fővárosban. A DESZ egyértelműen kiállt a BKP vezetőinek kisebbségpárti határozata mellett. A konfliktus rendezése érdekében Georgi Atanaszov kormányfő 1990. január 8-án összehívta a nemzeti kérdés tisztázására alakult Társadalmi Tanácsot, ahol a kormány, az ellenzék, az egyházak és a nacionalista erők képviselői január 12-én kompromisszumos megoldásra jutottak. Az elfogadott dokumentum elismerte az állampolgárok jogát a szabad nyelv- és névhasználatra és vallásgyakorlásra. A nacionalista indulatok lecsillapítására azonban leszögezte, hogy Bulgáriában egyedül a bolgár nyelv lehet hivatalos, a bolgár nemzeti jelképekkel (zászló, címer) egyetemben.<sup>37</sup>

<sup>35</sup> Uo. 38.

<sup>36</sup> Vö.: Rendszerváltás a Székelyföldön. Lásd Zahorán Csaba tanulmányát a kötetben.

<sup>37</sup> Georgi Atanaszov 1986-tól egészen 1990. február 1-ig töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. Lásd: Engelbrekt, Kjell: The Bulgarian Socialist Party: Unity at Any Cost. In: Revolution auf

Az etnikai konfliktus kezelése mellett egy másik fontos következménye is lett a januári tüntetéseknek. A BKP vezetőinek támogatásával Ahmed Dogan török kisebbségi aktivista megalapította a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (MJSZ)<sup>38</sup> szervezetet, amely rövid időn belül megszerezte az egész bulgáriai török lakosság támogatását, és annak egyedüli képviselőjévé vált. Az MJSZ megalakulásával sikerült ugyan integrálni a török kisebbséget a demokratikus átalakulás politikai folyamatába, de az etnikai feszültségek lecsillapodásáig még egy-két évnek el kellett telnie. Az MJSZ lemondott az autonómia követeléséről, azonban szilárdan kiállt a török nyelv oktatása és hivatalos (helyi szintű) használata mellett. A török nevek visszavételének kérdése 1990 végére rendeződött, amikor a parlament a törökök tüntetéseinek hatására leegyszerűsítette az addigi nehézkes adminisztratív procedúrát (melyet az 1990. márciusi jogszabály bírósági eljáráshoz kötött).<sup>39</sup> A török nyelv oktatását a hatóságok 1991 februárjában engedélyezték az általános- és középiskolákban egyaránt. Ez a döntés egy ideig még nacionalista tiltakozásokat idézett elő, s maguk a törökök sem voltak maradéktalanul elégedettek vele – hiányolták a török nyelv használatát a felsőoktatásban –, ám a török kisebbséggel kapcsolatos etnikai konfliktusok fokozatosan mégis nyugvópontra jutottak.<sup>40</sup>

## A bolgár kerekasztal-tárgyalások

Az ígéreteknek megfelelően 1990. január 3-án megkezdődtek a nemzeti kerekasztal-tárgyalások a BKP és a DESZ képviselői között. A tárgyalásokra a két fél egyenlő számú képviselőt delegált. A BKP kvótája tartalmazta a szatellit BFNSZ és a hivatalos szakszervezetek képviselőit is. A kommunisták a tárgyalásokon való részvétellel elsősorban az ellenzéki tömegtüntetések nyomását igyekeztek ellensúlyozni, és magukat a demokratikus politikai párbeszéd cselekvő alanyaként definiálni. A szatellit szervezetek ugyanakkor a BKP-től elkülönülő, önálló politikai arcélt próbáltak maguknak kiépíteni. A média

Raten. Bulgariens Weg zur Demokratie. Ed.: Höpken, Wolfgang, München, R. Oldenburg Verlag, 1996, 92.; Kănev, i. m. 1996, 54–55.

<sup>38</sup> [Движение за Права и Свободи]

<sup>39</sup> Tiltakozásként az etnikailag vegyes népességű Razgrad bolgár lakosai kikiáltották a Razgradi Bolgár Köztársaságot.

<sup>40</sup> Drezov, i. m. 2000, 203.; Kapronczay, i. m. 2004, 123–124.

által előben közvetített tárgyalásokat a DESZ arra használta fel, hogy megismertesse magát az ország lakosságával, és – mint a kommunista hatalom egyetlen ellenzéki kihívója – kiépítse politikai legitimációját. Ám a tárgyalások első szakasza politikai szempontból eredménytelenül zárult. Az ellenzék csak annyit ért el, hogy biztosították számára a működés tárgyi feltételeit: székházhoz és saját napilaphoz jutott.<sup>41</sup>

A kerekasztal-tárgyalások sajátos vonása volt, hogy a felek kizárták a török kisebbség szervezetét, az MJSZ-t, elsősorban azért, mert tartottak a nacionalista indulatok fellángolásától. A DESZ emellett az egész ellenzék törvényes képviselőjének tekintette magát, így felvállalta a török kisebbség jogainak védelmét is. Ez a helyzet rendkívül szerencsés volt a BKP számára, mert neki is szüksége volt egy hiteles (kommunistaellenes) ellenzékre, hogy mobilizálni tudja saját szavazótáborát. Az ellenzék törökbarát fellépése pedig biztosította a kommunisták számára a nacionalista érzelmű szavazók támogatását is. Ezzel a BKP a nemzeti érdekek hiteles képviselőjeként léphetett fel, ráadásul azzal is gyengítette a DESZ társadalmi bázisát, hogy sikerült leválasztania az ellenzék vezető erejéről a török kisebbség mozgalmát – az MJSZ létrejöttével a bulgáriai muszlimok már nem a DESZ-re adták szavazataikat, hanem a saját pártjukat támogatták.<sup>42</sup>

A lényegi kerekasztal-tárgyalások 1990. január 23-án kezdődtek meg. A kommunisták elfogadták hatalmi monopóliumuk felszámolását: a titkosrendőrség feloszlását, a minisztériumok, a rendőrség és a hadsereg depolitizálását. A BKP beleegyezett munkahelyi alapszervezeteinek felszámolásába, és megszűnt a párt szakszervezetek feletti ellenőrzési joga is.<sup>43</sup>

A tárgyalások első szakaszát 1990. március 12-én három fontos egyezmény aláírásával zárták le, melyek az új politikai rendszer fő elemeit és elveit tartalmazzák. Eszerint Bulgáriában az alapvető emberi és polgári jogokat biztosító többpárti demokrácia jön létre. Előírták, hogy 1990 első félévének végéig választásokat kell tartani az alkotmányozó Nagy Nemzetgyűlés összehívására, amely azután kidolgozza az ország új alkotmányát. De addig is a mandátumát töltő, kommunisták uralta nemzetgyűlés törvénybe iktatja a kerekasztalon elfogadott alkotmánymódosításokat és törvénytervezeteket.<sup>44</sup>

<sup>41</sup> Uo. 118.; Dimitrov, i. m. 2001, 39.

<sup>42</sup> Uo. 43.

<sup>43</sup> Crampton, i. m. 1997, 217–218.

<sup>44</sup> Kănev, i. m. 1996, 55–56.

Kidolgozták a párttörvény tervezetét, amely létrehozta a többpártrendszer, de tiltotta a politikai tevékenységet és a pártszervezetek létrehozását a munkahelyeken, az államigazgatásban, a hadseregben, az igazságszolgáltatásban és a közszolgálati médiában. A kompromisszum értelmében nem engedélyezhető a pártalakítás etnikai és vallási alapon. Egyezményt írtak alá továbbá a Nemzeti Kerekasztal státuszáról is, amely a törvényes közakarat képviselőjeként működött. A felek azt is vállalták, hogy tartózkodnak az erőszakos politikai eszközöktől.<sup>45</sup>

A tárgyalások második fordulójának végére, 1990. március 30-án, pontosították az alkotmányozó nemzetgyűlés mandátumát és a választójogi szabályokat. Az alkotmányozó nemzetgyűlés 400 képviselője a többségi és az arányos választási rendszer elemeit egyaránt tartalmazó szisztéma alapján kerül megválasztásra. 200 mandátum sorsa a többségi elvű egyéni választókerületekben dől el, míg további 200 mandátum az arányosság elve alapján, pártlisták szerint kerül kiosztásra.<sup>46</sup>

A legnehezebb döntés a választások időzítése volt. A BKP a lehető legkorábbi időpontot javasolta, hogy ki tudja használni helyzeti előnyét, amely a jól kiépített és érintetlen pártszervezetből, valamint a tömegtájékoztatás feletti befolyásából fakadt. A kommunisták azt is figyelembe vették, hogy az egyre súlyosbodó gazdasági krízis és a szükséges, ám népszerűtlen válságkezelő kormányzati intézkedések gyorsan alááshatják a párt továbbra is jelentős társadalmi támogatottságát. Ezzel szemben az ellenzék 1990 novemberére szerette volna halasztani a választásokat, hogy szervezetileg megerősödhessen, és növelhesse népszerűségét. Végül az ellenzék elfogadta, hogy a kétfordulós választásokat 1990. június 10-én és 17-én bonyolítsák le. Az év első hónapjaiban egyre intenzívebbé váló városi tömegtüntetések ugyanis azt az illúziót keltették az ellenzéki vezetőkben, hogy már júniusban is meg tudnák nyerni a választásokat.<sup>47</sup>

A politikai intézményrendszer átalakítása szempontjából fontos döntésnek minősült a köztársasági elnöki funkció létrehozása a megszüntetendő Államtanács helyett. A kerekasztal-tárgyalásokon ez elsősorban a kommunisták érdeke volt, mert egy esetleges ellenzéki választási győzelem esetén

<sup>45</sup> Egyezmény a politikai rendszerről (1990. március 12). In: Pándi, i. m. 1993, 195–198.; Kănev, i. m. 1996, 57–58.

<sup>46</sup> Uo. 56–57.

<sup>47</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 41.



az elnöki tisztség birtoklása az egykori állampárt hatalmi pozícióit erősíthette volna meg egy DESZ-többségű parlamenttel szemben. Azonban az elnöki jogköröket nem írták körül pontosan. Addig ez nem is okozott gondot, amíg az elnököt a parlament választotta. A probléma akkor vált komollyá, amikor az elfogadott új alkotmány értelmében az elnököt (és az alelnököt) a társadalom közvetlenül választotta meg, így az államfő a parlamenttől és a minisztertanácstól független demokratikus mandátum birtokába jutott. Ez több súrlódást és jogköri vitát idézett elő az elnök és a kormány között, és egészen az 1990-es évek közepéig tartott, amíg ebből a szempontból letisztult a bolgár politikai rendszer jellege. A közvetlen népi mandátum ellenére csupán reprezentatív funkciókat betöltő elnök mellett megerősödött a parlamentnek felelős kormány helyzete.<sup>48</sup>

A nemzetgyűlés 1990. április 3-án törvényerőre emelte a kerekasztalon született megállapodásokat. A nemzetgyűlés törvényt alkotott a pártokról és a választási rendszerről, a megszüntetett Államtanács elnökét, Petăr Mladenovot pedig a Bolgár Népköztársaság elnökévé választották.<sup>49</sup>

A kerekasztal-tárgyalások egy szempontból kudarccal zárultak. A tárgyaló feleknek nem sikerült megoldást találniuk az országot sújtó gazdasági válságra és a gazdasági szerkezet átalakításának mikéntjére. Ennek okai az ideológiai ellentétekben, a politikai kérdések előtérbe helyezésében és a pártok legitimációs hiányában keresendőek. Sem a kommunisták, sem pedig az ellenzék nem rendelkezett megfelelő legitimációval a rendszerváltás kezdetén. A kommunistákat terhelte a zsvikovi örökség és a párton belüli reformkommunista hagyományok teljes hiánya.<sup>50</sup> Az ellenzék pedig nagyon későn lépett színre, és létszámát tekintve is gyenge volt.

<sup>48</sup> Uo. 40.

<sup>49</sup> Bulgária továbbra is népköztársaság maradt, amit majd csak 1990. november 15-én egy újabb alkotmánymódosítással váltottak fel köztársaságra. Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 23.

<sup>50</sup> Zsvikov lemondása után a párt demokratikus megújításának igényével több frakció is létrejött a BKP értelmiségi holdudvarához tartozó értelmiségiek vezetésével. A pártszakadás megelőzésére 1990. január végén rendkívüli kongresszust tartottak a párt szerkezeti és ideológiai megújítása érdekében. Az utóbbi kevésbé volt sikeres és látványos – ez egy kompromisszum volt a reformpárti vezetők és a többséget alkotó konzervatív párttagság között. A kongresszuson megfogalmazott „bulgáriai demokratikus szocializmus kiáltványa” kimondta, hogy a párt célja a demokratikus és humánus szocializmus építése. A párt továbbra is a marxizmus ideológiáját, a kommunista és szociáldemokrata mozgalmak hagyományait követve fog politizálni. Az újjáalakítási folyamat betetőzése gyanánt egy párton belüli referendum eredményeként

A Bolgár Szocialista Párt (a volt BKP) a szociális vívmányok megőrzése mellett a gazdaság fokozatos reformjára fektette a hangsúlyt. A magánszektor pontos szerepét illetően azonban a szocialisták nem rendelkeztek határozott elképzelésekkel. Az ellenzék az azonnali és teljes mértékű gazdasági szerkezetátalakítás mellett kardoskodott, de ez inkább csak retorikai elemként jelentkezett, mintsem határozott elköteleződésként. Egyikük sem merte felvállalni a fájdalmas reformokkal járó népszerűségvesztést. A BSZP vezetői közül a tisztségét 1990. február eleje óta betöltő Andrej Lukanov kormányfő volt az egyetlen, aki szükségét látta a gazdaság mielőbbi átalakításának, ő azonban nem tudta érvényesíteni akaratát a mérsékelten reformista pártvezetéssel szemben. Ezért a miniszterelnök a gazdasági reform elhalasztása mellett döntött, és 1990 márciusában felfüggesztette Bulgária külső államadósságának visszafizetését. Természetesen ez a lépés azt is maga után vonta, hogy az ország sokkal nehezebben tudott újabb hitelekhez jutni a nemzetközi pénzpiacokon.<sup>51</sup>

## Az első szabad választások

A választási kampány időszakát heves indulatok jellemezték. A hatalmon levő Szocialista Párt, helyzeti előnyét kihasználva, mindent megtett az ellenzéki propaganda ellensúlyozására. A BSZP arra építette választási stratégiáját, hogy előtérbe állította azokat a politikusait, akik szembeszálltak Zsivkovval, illetve akik a reformok fokozatosságának szükségességét hangsúlyozták. Ezzel sikerült megnyerniük a változásoktól féltő rétegeket, és hatással voltak azokra is, akik bíztak a párt megújulásának lehetőségében.<sup>52</sup>

Az ellenzék vezető erejének számító DESZ 1990. április végén tette közzé választási programját, amely a BSZP által meghirdetett demokratikus szocializmus helyett a vegyes tulajdonon alapuló piacgazdaság megteremtését és

---

1990. április 3-án a BKP felvette a Bolgár Szocialista Párt (BSZP) nevet. A felületes változás hosszú távon a BSZP egyik fő gyenge pontjának bizonyult. Lásd: Engelbrekt, i. m. 1996, 86–94.; „A bulgáriai demokratikus szocializmus kiáltványa” A BKP XIV. rendkívüli kongresszusának politikai kiáltványa (1990. február. 2.). In: Pándi, i. m. 1993, 195–198.

<sup>51</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 41.; Crampton, i. m. 1997, 220.

<sup>52</sup> Szabó István: A pártok megalakulása Bulgáriában 1989–1990-ben. In: Bihari, i. m. 1993, 409.

a demokratikus jogállam kiépítését tűzte ki célul. A közös program ellenére a DESZ mégsem tudott a választási kampány során egységes pártként fellépni, hanem megmaradt heterogén pártszövetségnek. Tagszervezetei a kampány során az államszocialista múlt bűneire koncentráltak, és az azonnali változás szükségét hangsúlyozták. Ekkor jelentkeztek először a közvélemény előtt harsány antikommunista megnyilvánulásokkal a nemzeti konzervatív és monarchista csoportok a DESZ-en belül és kívül egyaránt. Radikalizmusuk miatt megjelenésük már inkább kedvezőtlenül hatott a DESZ várható választási eredményére.<sup>53</sup>

A jelentősebb pártok közül érdemes megemlíteni a korábban társutas agrárpártot és a török MJSZ-t, mint az ellenzék másik két meghatározó erejét. Az agrárpárt programjában a magántulajdon és az 1944 előtti tulajdonviszonyok helyreállítását, valamint szociális garanciákkal korlátozott piacgazdaságot ígért. Az MJSZ választási programja is a társadalom demokratizálását, a magántulajdon helyreállítását és a piacgazdaságra történő átállást hirdette. A párt érthető módon nagy teret szentelt programjában a kisebbségi kérdésnek. Leszögezte minden bolgár állampolgár jogegyenlőségét, és hangsúlyozta, hogy a vallási és kulturális közösségek létezése, szabad tevékenysége gazdagítja az ország kultúráját. Azonban a többségi társadalom érzékenységet figyelembe véve Ahmed Dogan, az MJSZ vezetője a választások előestéjén egy sajtótájékoztatón határozottan elutasította az autonómia követelésének még a gondolatát is.<sup>54</sup>

Az 1990. június 10-én és 17-én tartott első szabad választásokon a többi kelet-európai országhoz képest igen magas volt a részvételi arány: az első fordulóban 90,79%, a másodikban pedig 84,14%. A szocialisták elsőpró győzelmet arattak a szavazatok 46,25%-ának megszerzésével, amivel abszolút többséghez (211 mandátumhoz) jutottak az alkotmányozó Nagy Nemzetgyűlésben. A DESZ 36,2%-ot (144 mandátumot), a BFNSZ 8,03%-ot (16 mandátumot), az MJSZ pedig 6,03%-ot (23 mandátumot) ért el a választásokon. A négy nagy párton kívül csak három kisebb párt vette sikerrel a négyszázalékos választási küszöböt, és jutott összesen hat mandátumhoz.<sup>55</sup>

<sup>53</sup> Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 24.; Ágh, i. m. 1998, 242.

<sup>54</sup> Egyébként a másik három nagy párt választási programja meglehetősen szűkszavúan, és csak általánosságokban fogalmazva érintette a nemzeti kérdést és a kisebbségek ügyét. Szabó, i. m. 1993, 416–418., Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 26.

<sup>55</sup> Perry, i. m. 1996, 39–40.

A győzelem aránya a szocialistákat is meglepte – a BSZP gyakorlatilag túlnyerte magát. A győzelemmel megerősödött a párton belül a radikális piaci reformokat ellenző ortodox marxista szárny, mivel elsősorban azok a társadalmi csoportok szavaztak a pártra, amelyek tartottak a gyors változásoktól, mert a reformok potenciális veszteseivé válhattak. A falvak lakosságának több mint 50%-a adta le voksát a BSZP-re, míg Szófiában csak 35%. Hasonló volt a helyzet a többi nagyvárosban is. Társadalmi csoportok szerint az 50 évnél idősebek 53%-a, míg a 40 év alatti választóknak csupán 41%-a támogatta a szocialistákat.<sup>56</sup>

A választások nagy vesztese az agrárpárt volt. A BFNSZ a világháború előtti vezető pártból kispárttá zsugorodott. Az államszocializmus évtizedei alatt a kollektivizálás és az iparosítás által generált, a városok felé tartó migráció megtörte a párt szavazóbázisát alkotó kisbirtokos parasztságot. Vidéken a BSZP olyan szilárd társadalmi támogatottsággal bírt, hogy az agrárpárt csak feleannyi voksot tudott begyűjteni, mint a szocialisták. A török kisebbség pártja, az MJSZ viszont sikerrel megszerezte az ország muszlimok lakta területeinek szavazatait, amit ettől kezdve minden választáson meg tudott ismételni. A maga állandó 6–7%-os szavazatarányával így a két nagy párt, a BKP és a DESZ mellett a bolgár pártpaletta egyik legstabilabb tényezőjévé vált.<sup>57</sup>

## Az elhúzódó politikai válság

A választások eredménye elhúzódó politikai válságot idézett elő. A győzelem nehéz helyzetbe hozta a BSZP mérsékelt reformista vezetését, mert mindenképpen el szeretnék volna kerülni, hogy a párt egyedül vállalja a népszerűtlen gazdasági reformok végrehajtását. Lilov pártelnök és Lukanov kormányfő ezért arra törekedtek, hogy az ellenzék hatalomba való bevonásával megosszák a felelősséget. A Szocialista Párt abszolút többsége ellenére Alexandăr Lilov egy „nemzeti konszenzuson” alapuló koalíciós kormány felállítását javasolta Zselju Zselevnek. Ezt az ellenzék vezére elutasította, mert a DESZ a szocialistákat tartotta felelősnek az ország politikai, szociális és gazdasági nehézségeiért. Ezzel egy időben az agrárpárt is közölte, hogy egyedül ők sem

<sup>56</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 44–45.

<sup>57</sup> Uo. 45–46.; Crampton, i. m. 1997, 219.

hajlandók koalícióra lépni a szocialistákkal. Végül 1990. június végén ismét Andrej Lukanovot jelölték miniszterelnöknek, de a szocialista pártvezetés továbbra sem adta fel nagykoalíciós elképzeléseit.<sup>58</sup>

Az ellenzék már a választások első fordulója után utcai demonstrációkat szervezett. Követelték Petăr Mladenov államfő lemondását, miután nyilvánosságra került egy videofelvétel az 1989. december 14-i tüntetésről, amelyen Mladenov azt mondta, hogy „Legjobb, ha jönnek a tankok.”. Az elnök kezdetben tagadta ezt a tényt, de egy független vizsgálóbizottság valódinak minősítette a felvételt. Miután a szocialista pártvezetés is kihátrált mögüle, Mladenov 1990. július 6-án beadta lemondását.<sup>59</sup>

Az új köztársasági elnök megválasztásához kétharmados parlamenti többségre volt szükség, ami a BSZP és a DESZ együttműködését feltételezte. A kialakult helyzet lehetőséget adott Andrej Lukanov miniszterelnöknek, hogy ismét megpróbálja politikai felelősséggel felruházni a gazdasági reformintézkedések terén együttműködni nem hajlandó ellenzéket. Miután a nemzetgyűlés több körön keresztül sem tudta elnökké választani a BSZP, illetve az ellenzéki pártok jelöltjeit, Lukanov és Zselev kompromisszumot kötöttek. Lukanov elfogadta Zselev jelölését az elnöki posztra, és biztosította számára a megválasztásához szükséges szocialista szavazatokat. Az ellenzék vezére pedig vállalta, hogy a DESZ maradéktalanul tartja magát a kerekasztal megállapodásaihoz, együttműködik az új alkotmány kidolgozásában, és támogatja a törvényhozás nagy többségének bizalmát élvező kormány létrehozását.<sup>60</sup>

Az egyezség megvalósítása egyik fél számára sem ment könnyen. A BSZP konzervatív körői a választás eredményének értelmében feljogosítva érezték magukat arra, hogy mélyrehatóbb változások nélkül kormányozzák tovább az országot, s nem kívánták átengedni az elnöki tisztséget az ellenzéknek. Ugyanakkor a DESZ egyre hangosabb antikommunista csoportjai elutasítottak mindenféle egyezkedést a BSZP-vel, ami legitimálná a „kommunistákat”. Ám végül 1990. augusztus 1-jén a Nagy Nemzetgyűlés a hatodik el-

<sup>58</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 44–46.; Crampton, i. m. 1997, 219.

<sup>59</sup> Engelbrekt, i. m. 1996, 97–98.

<sup>60</sup> Az alkotmányozó nemzetgyűlés sokáig hozzá sem tudott kezdeni alapfeladata elvégzéséhez a zajos ellenzéki obstrukció miatt. A nacionalista érzelmű képviselők (többnyire a szocialista padsorokból) is tiltakoztak a török párt parlamenti jelenléte ellen. Dimitrov, i. m. 2001, 45–47.; Crampton, i. m. 1997, 219.

nökválasztási fordulóban 284 igen szavazattal köztársasági elnökké választotta Zselju Zselevet.<sup>61</sup>

A kompromisszum mégsem vetett véget az ellenzéki tüntetéseknek. A DESZ-hez kötődő radikális csoportok sáttortáborokat, az ún. „Igazság városait” állítottak fel előbb Szófia, majd a többi nagyváros főterén. A Zsivkov-rezsim különféle bűneinek feltárását követelték a kormánytól, valamint a kommunista jelképek eltávolítását a közterekről. Az állandósult demonstrációk hatására júliusban elszállították Georgi Dimitrov bebalzsamozott holttestét a mauzóleumából, majd egy hónappal később a törvényhozás úgy határozott, hogy a középületekről és a pártok székházáról le kell venni a kommunista szimbólumokat. A BSZP székházának tetejéről azonban nem szedték le a vörös csillagot, így augusztus 26-án egy antikommunista jelszavakat skandáló tízezer fős tömeg a rendőrség tétlen szemlélődése mellett megrohamozta és felgyújtotta az épületet. Ezt a szélsőséges kilengést az államfő és az összes parlamenti párt egyhangúan elítélte.<sup>62</sup>

A szocialista székház tüze kissé lecsillapította a politikai kedélyeket, azonban a DESZ-t továbbra sem lehetett rábírní arra, hogy csatlakozzon Lukanov 1990. augusztus 29-én újjáalakuló kormányához. Az ellenzéki pártnak minden oka megvolt a tartózkodásra. 1990 eleje óta a bolgár gazdaság válsága rohamosan mélyült. A Lukanov-kormány eltörölte a mezőgazdasági termékek kötelező állami felvásárlását, a külkereskedelem állami monopóliumát, és engedélyezte a korlátok nélküli szabad foglalkoztatást a munkaerőpiacon. Ezek az intézkedések mégis hatástalanok maradtak. Különösen súlyosan érintette Bulgáriát 1990-ben a KGST felbomlása. 1991-re 66%-al zuhant a kivitel az egykori KGST-országokba, majd (az egyes országok vonatkozásában) további 15–25%-al 1992-ben. Ugyanakkor az összeomló keleti piac helyett még 1992-ben is csak 31%-os volt a nyugat-európai államok részvétele a bolgár külkereskedelemben. A külkereskedelmi forgalom zuhanása a termelés leállításához, áruhiányhoz és növekvő munkanélküliséghez vezetett. 1990 márciusában bizonyos alapélelmiszerekre jegyrendszert kellett bevezetni, amelyet később több más termékre és az üzemanyagra is kiterjesztettek. Az adósság-visszafizetés felfüggesztése miatt 1990. március végén elapadtak a külföldi hitelforrások, s a kormány a pénzhiányt a bankóprés beindításával

<sup>61</sup> Perry, i. m. 1996, 45.; Dimitrov, i. m. 2001, 49.; Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 29.

<sup>62</sup> Perry, i. m. 1996, 44., 46–47.; Engelbrekt, i. m. 1996, 98–100.

próbálta kezelni. A nekilóduló infláció – egyedül 1990 májusában és júniusában 108% – elértéktelenítette a munkabéreket, a nyugdíjakat és a lakossági megtakarításokat. Az életszínvonal drasztikusan zuhant.<sup>63</sup>

A gazdaság válságának elmélyülése és a megfelelő válságkezelés halogtatása következtében 1990 őszére nagymértékben visszaesett a kormány társadalmi támogatottsága. A közvélemény-kutatások adatai szerint a DESZ ekkor már nagyobb népszerűségnek örvendett, mint a szocialisták. Az ellenzék a kormánnyal való együttműködést a gazdasági reform azonnali megkezdéséhez kötötte. 1990. szeptember 20-án, kormánya parlamenti eskütelekor Lukanov ígéretet tett egy „sokk-terápia” program kidolgozására, az ellenzék mégis bojkottálta a szavazást. 1990. október 10-én a miniszterelnök a Nagy Nemzetgyűlés ülésén beterjesztette kormánya radikális gazdasági reformprogramját, amelyhez kérte a társadalom megértését, és 300 napos türelmi időt a sztrájkok és tiltakozások elhalasztására. A programot az ellenzék egyetértése mellett végül megszavazták.<sup>64</sup>

Ám hiába sikerült megegyezni a DESZ támogatásáról, az egyre súlyosbodó gazdasági-politikai válság miatt a miniszterelnök fokozatosan magára maradt. Már nem csak az ellenzék támadta, hanem radikális gazdasági reformprogramja miatt saját pártjának baloldali csoportjai is. A Podkrepa szakszervezet általános politikai sztrájkra szólította fel tagjait. A kormány helyzete így fokozatosan ellehetetlenült, Andrej Lukanov miniszterelnök pedig 1990. november 29-én benyújtotta lemondását.<sup>65</sup>

## Átmeneti stabilizáció és gazdasági liberalizáció

Hosszas tárgyalások után – 1990. december 20-án – Dimităr Popov pártonkívüli jogászt nevezték ki az új, immár nagykoalíciós (BSZP, DESZ, BFNSZ) kormány élére. Mindez a DESZ első nagy sikerének számított, mivel a pénzügyi és gazdasági tárcák megszerzésével elérte célját, és megkísérelhette végrehajtani saját gazdasági reformprogramját. Az új kormány elsődleges feladata a fájdalmas gazdasági intézkedések végrehajtása és az új alkotmány megalkotásának felgyorsítása volt. A pártok által támogatott, független kormányfő

<sup>63</sup> Crampton, i. m. 1997, 219–220.; Bideleux–Jeffries, i. m. 2007, 94.

<sup>64</sup> Engelbrekt, i. m. 1996, 104–105.; Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 33–34.

<sup>65</sup> Uo. 36., 37.; Perry, i. m. 1996, 51–53.

vezette szakértői kabinet létrehozása az adott politikai helyzetben minden pártnak megfelelt, mert ezzel elhárították magukról a közvetlen felelősséget a népszerűtlen gazdasági reformokért.<sup>66</sup>

A kormány működését garantálta a parlamenti pártok által 1991. január elején elfogadott dokumentum, amely a demokratikus társadalomba történő átmenet biztosítékait tartalmazta. Ebben elismerték a BSZP felelősségét az államszocializmus évtizedeiben elkövetett politikai és gazdasági hibákért és vétiségekért. Az aláíró pártok elkötelezték magukat a törvényesség betartása mellett. A társadalmi béke és a nyugalom biztosítása érdekében kijelentették, hogy az új kormány hivatalba lépésétől számított négy hónapon belül nem tartanak gyűléseket és tüntetéseket. Abban is megállapodtak, hogy 1991 márciusa és májusa folyamán előbb helyhatósági, majd parlamenti választásokat tartanak.<sup>67</sup>

A kormány megegyezett a munkáltatók és a szakszervezetek képviselőivel is. A megállapodás értelmében a szakszervezetek kétszáz napos sztrájkmoratóriumot vállaltak. Cserébe a kormány a várható árnövekedés ellensúlyozására az infláció 70%-áig terjedő azonnali bérkompenzációt, egy évig járó állami munkanélküli segélyt, s egyéb szociális támogatásokat ígért. Minden vitás kérdésnél a felek kötelesek tárgyalóasztalhoz ülni. A mindenkori bérszint megállapítását egy, a felek képviselőiből felállított, háromoldalú bizottság feladatává tették.<sup>68</sup>

A szükséges előkészületek után Dimităr Popov ismertette gazdasági programját, melyben a fogyasztás és a jövedelmek drasztikus visszafogását, valamint az árak teljes liberalizálását ígérte. Az árfelszabadítás 1991. február 1-jén lépett életbe. Az összes élelmiszer és közszükségleti cikk ára a piaci tényezők függvényévé vált, s ezzel gyakorlatilag megszűnt a központi árszabályozás. Csupán néhány termék ára maradt kötött, elsősorban a közszolgáltatások körébe tartozóké, ilyen volt a gáz, a távfűtés, az elektromos energia, a szén, a víz, a távközlés és a tömegközlekedés. Az állami támogatások mértékének csökkentése miatt azonban ezeknek a kötöttáras termékeknek és szolgáltatásoknak is erőteljesen emelkedett az áruk. Az árliberalizáció következtében 1991 februárjának első heteiben hatalmas árrobbanásra került sor, aminek hatására az alapvető élelmiszerek ára átlagosan a négyszeresére

<sup>66</sup> Uo. 53–54.

<sup>67</sup> Engelbrekt, i. m. 1996, 107.; Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 39.

<sup>68</sup> Bideleux–Jeffries, i. m. 2007, 97.



emelkedett. Február végén és március elején azonban az árak valamelyest mérséklődtek. A lakosság életszínvonala mégis drámai mértékben csökkent.<sup>69</sup>

A kormány 1991 februárjában heves viták után elfogadtatta a parlamenttel a kisebb üzemek privatizációjáról és a mezőgazdaság dekollektivizálásáról szóló törvényt. A földtörvény előírta az államszocialista agrár-ipari komplexumok felszámolását és a földek visszaadását az egykori tulajdonosoknak, illetve azok örököseinek.<sup>70</sup> A törvény hatása katasztrofális volt. A bolgár gazdaság egyik sikerágazatának számító mezőgazdaság, amely a világpiacon is eladható termékeket volt képes előállítani, teljesen szétzilálódott. Az átlagos visszaadott földbirtok 1,6 hektárnyi volt. Az új tulajdonosok durván 60%-a városlakó volt, akik nem voltak képesek, vagy nem is szándékoztak földműveléssel foglalkozni. Továbbá nem jutottak hozzá a szükséges termelőeszközökhöz és tőkéhez sem, amit saját erőből nem tudtak pótolni. Az állatállomány is drámai mértékben, 50%-al csökkent 1989 és 1996 között, ami már a hazai élelmiszer-ellátás biztonságát is veszélyeztette.<sup>71</sup>

### **Az alkotmányozási folyamat és a politikai rendszerváltás befejezése**

A gazdasági kérdések mellett az ország új alkotmányának kidolgozása jelentette 1991 tavaszán a fő feladatot a parlamenti pártok számára. Ez a munka viszont alig haladt, mert a pártokat heves viták osztották meg a török nyelv iskolai oktatása és a közszereplők ügynökmúltja miatt. A viták során a szocialisták és a DESZ viszonya fokozatosan ismét elmérgesedett. A pártok alkotmánytervezeteinek megvitatása során gyorsan megegyezés született a parlament összetételéről és jogairól. Komoly vita az alkotmánybíróság szerepe és az elnöki jogkör körül bontakozott ki. Az ellenzéki pártok erős elnöki intézményt kívántak létrehozni, míg a BSZP egy széles jogkörrel rendelkező Alkotmánybíróság mellett érvelt, amely képes ellensúlyozni az államelnök döntéseit. A szocialisták ezúttal gyengíteni kívánták az elnök hatalmát, mert attól tartottak, hogy a közvetlen elnökválasztáson az ellenzék jelöltje fog majd

<sup>69</sup> Uo. 98.; Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 40., 42.

<sup>70</sup> A földek visszaadásának folyamata egészen 1999-ig elhúzódott.

<sup>71</sup> Bideleux–Jeffries, i. m. 2007, 97–98.

győzni. Az ellenzék természetesen visszautasította az elnök jogkörének szűkítését. Az elmérgesedő viták következtében 1991. május 14-én a DESZ harminckilenc radikális képviselője a formálódó alkotmánytervezetet kommunista machinációnak minősítette, és új választások kiírását követelve kivonult a törvényhozásból. Hamarosan csatlakoztak hozzájuk az MJSZ képviselői is, mert elfogadhatatlannak tartották az alkotmánytervezet azon kitételét, hogy Bulgária egyetlen hivatalos nyelve a bolgár, amelynek használata kötelező lenne az ország egész területén a közéletben és a hivatalokban. A politikai válságot végül Zselju Zselev államfő és Dimităr Popov miniszterelnök közvetítésével 1991. május végére sikerült megoldani. A parlamenti munkát folytató mérsékelt DESZ-képviselők javaslatára a törvényhozás úgy döntött, hogy 1991. július közepéig elfogadják az új alkotmányt. A köztársasági elnök kezdeményezte, hogy szeptember végén, egy időben tartsák meg a helyhatósági és parlamenti választásokat, amit a nemzetgyűlés megszavazott. Később Zselev október 13-ára halasztotta a választások időpontját.<sup>72</sup>

A Nagy Nemzetgyűlés végül 1991. július 12-én – a DESZ radikálisai és az MJSZ távollétében – nagy többséggel (309 igen szavazattal a 400-ból) elfogadta az új alkotmányt. Bulgária formális értelemben demokratikus jogállammá vált, amelyben érvényesült a hatalmi ágak teljes elkülönülése. Az egykamarás törvényhozás 240 képviselőből áll, akik 4%-os választási küszöb mellett az arányos képviselet elve alapján pártlistákról nyerik a mandátumukat. A végrehajtó kormányhatalom a parlamentnek tartozik felelősséggel. A kormány helyzete a parlamenttel szemben viszonylag gyenge, mert nem bátyázták körül úgy, mint például Magyarországon vagy Lengyelországban a konstruktív bizalmatlanság intézményével. A létrehozott Alkotmánybíróság kiterjedt jogkört kapott.<sup>73</sup>

Az alkotmány legfőbb hiányossága, hogy nem választotta szét egyértelműen a kormány és az öt évre közvetlen szavazással megválasztott köztársasági elnök jogköreit. Ennek következtében később, különösen Zselju Zselev elnöksége idején (1990–1996) sok súrlódás keletkezett a kormány és az elnök között, miközben mindkét fél megpróbálta „tesztelni” a saját kompetenciája határait.<sup>74</sup>

<sup>72</sup> Perry, i. m. 1996, 58.; Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 46–47.

<sup>73</sup> Drezov, i. m. 2000, 205.; Bideleux–Jeffries, i. m. 2007, 99.

<sup>74</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 50.; Crampton, i. m. 1997, 223.

Az alkotmány másik vitatható eleme – amely a kerekasztal-megállapodásokból került át az alaptörvénybe – tiltotta a pártalapítást etnikai és vallási alapon. Ez egyértelműen a török párt ellen szólt. A nacionalista erők kezdeményezték is az MJSZ betiltását, azonban az Alkotmánybíróság 1991. szeptember 20-án engedélyezte a párt működését, mégpedig azzal az indokkal, hogy a párt megalapítása és bírósági regisztrációja még az új alkotmány elfogadása előtt történt. Az engedélyező döntés megszületéséhez nagymértékben hozzájárult a nyugati kormányok és emberi jogi szervezetek nyomása. Mindenesetre ez a kivételezés az MJSZ-t a bulgáriai török kisebbség egyedüli képviselőjévé tette. Az MJSZ-en kívül további etnikai pártot létrehozni alkotmányba ütköző cselekedetté vált. Így – paradox módon – a kialakult helyzet megerősítette az MJSZ helyzetét a bolgár politikai életben, hisz ettől kezdve mindig számíthatott az ország muszlim lakosságának szavazataira.<sup>75</sup>

Az 1991-es alkotmány elfogadása nagy győzelmet jelentett a Szocialista Párt számára. Az új alkotmány – jellegét tekintve – nem egy liberális, az állam szerepét korlátozó és csökkentő alaptörvény lett. Erőteljesen őrizte az állami szerepvállalás fontosságát mind a gazdaságban, mind a társadalom életében, amivel burkoltan átmentették az államszocializmus korának legfontosabb pozitív vívmányait. Az alkotmány szerint az állam garantálja a minimálbért, a családvédelmet, az ország összes régiója kiegyensúlyozott fejlődésének feltételeit, illetve tiltja a külföldi állampolgárok és jogi személyek számára a föltulajdon-szerzést.<sup>76</sup>

Az alaptörvény kidolgozása és elfogadása körüli viták ugyanakkor a DESZ széteséséhez vezettek. Az első repedések a mindig is heterogén pártszövetség egységén már Zselju Zselev államelnökké választása után jelentkeztek. Zselev távozása után nem sikerült olyan tekintélyes vezetőt találni a szövetség élére, aki képes lett volna összefogni az eltérő világnézetű és érdekű csoportokat.<sup>77</sup> A Popov-kormány megalakulásával a DESZ gyakorlatilag koalícióra lépett a BSZP-vel, és lehetőséget kapott gazdasági programja számos elemének megvalósítására. Ugyanakkor meggyengült a szocialistákkal való szembenállás összetartó ereje. A DESZ kisebbségben lévő radikálisai tömeggyűléseken követelték valamennyi kommunista eltávolítását a hatalomból, a nómenklátúra tagjai politikai felelősségének kivizsgálását és a radikális rendszerváltást

<sup>75</sup> Dimitrov, i. m. 2001, 50.; Drezov, i. m. 2000, 205.

<sup>76</sup> Uo. 205–206.

<sup>77</sup> Crampton, i. m. 1997, 222.; Dimitrov, i. m. 2001, 49.

a konzervatív, liberális értékek szellemében. Ellenezték az alkotmány elfogadását az új választások előtt, mert az szerintük magán viselné a szocialista többségű parlament kézjegyét, ami álláspontjuk szerint nem felelt meg a liberális és demokratikus követelményeknek. A radikálisok egy része (Demokrata Párt, Podkrepa szakszervezet) pedig az alkotmányos királyság visszaállítását követelte.<sup>78</sup>

A DESZ mérsékelt és radikális szárnya közötti szakítást felgyorsította, hogy a mérsékelték két legerősebb pártja, a szociáldemokraták és az ellenzéki agrárpárt – akik együtt a DESZ tagságának a felét alkották – a gazdasági válság elmélyülésével követték választóik hangulatát, és egyre inkább bal felé tolódtak.<sup>79</sup>

Miután a DESZ nemzetgyűlésből kivonult radikális képviselői nem tudták megakadályozni az alkotmány elfogadását, szervezetileg is különváltak a párt többi részétől. A radikális jobboldaliak megalakították a DESZ-Nemzeti Mozgalmat, élén a pártelnökkel, Filip Dimitrovval. Válaszként a mérsékelték a DESZ-Centrumba tömörültek.<sup>80</sup>

Az alkotmány elfogadása után felgyorsult a DESZ bomlása, és 1991. július végén bekövetkezett a végső szakítás. Az 1991. októberi választásokon már külön listán indult az ellenzéki pártszövetség több irányzata. A DESZ-Nemzeti Mozgalomba tömörülő radikálisok, noha elvesztették a küzdelmet az alkotmányozás során, mégis az általuk szervezett számos tömeggyűlés

<sup>78</sup> Uo. 49.; Karasimeonov, i. m. 1996, 432–433.

A parlamenti pártok, kivéve a törökök mozgalmát és a DESZ radikálisainak egy részét, a köztársasági államformát támogatták a monarchiával szemben. Egy ideig vita zajlott arról, hogy kiírjanak-e népszavazást az ország államformájáról. Ám 1991 júniusában úgy döntöttek, hogy nem szükséges ez ügyben referendumot tartani, mert nincs törvény a népszavazásról, illetve már 1946-ban is népszavazás döntött a köztársaság bevezetéséről, így nincs jogalap az államforma törvényességének megkérdőjelezésére. Ugyanakkor az új alkotmány előírása szerint az elnökjelölteknek a választások időpontjától visszamenőleg számítva legalább öt éven át folyamatosan Bulgária területén kell lakniuk. Ez a rendelkezés egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy megakadályozzák Szimeon, az 1946-ban lemondott egykori cár államfőnek való jelölését. PERRY, i. m. 1996, 58.; CRAMPTON, i. m. 1997, 223.; MOLNÁR–NAGY–VLADÁR, i. m. 46–47.; KARASIMEONOV, i. m. 1996, 432–433.; DIMITROV, i. m. 2001, 49.

<sup>79</sup> Uo. 49.; Karasimeonov, i. m. 1996, 432–433.

<sup>80</sup> A Centrumhoz tartoztak a szociáldemokraták, az agrárpárt (BFNSZ–NP), az Ekoglasznoszt, és a liberálisok. A választások előtt a liberálisok és az agrárpárt kiváltak. A BFNSZ–NP egyesülési tárgyalásokat kezdett a hivatalos agrárpárttal, de megegyezni nem tudtak, így külön listán indultak. Dimitrov, i. m. 2001, 49–50.; Karasimeonov, i. m. 1996, 434., 438–439.

mozgósító ereje következményeként magát a pártot és a DESZ szavazótáborának többségét meghódították. Sikeresen kiszorították a mérsékelteket a pártszövetség szerkezeti hierarchiájából is. Ezzel a nemzeti konzervativizmus irányába tolódó DESZ szervezetileg és ideológiailag is egy sokkal egységesebb formációvá vált.<sup>81</sup>

Bulgáriában 1991. október 13-án tartották a második szabad parlamenti választásokat, amelyek eredményeként jelentősen átalakultak a parlamenti erőviszonyok. A választásokon csupán három párt tudta átlépni a 4%-os választási küszöböt. A DESZ-Nemzeti Mozgalom 1,9 millió szavazattal (34,36%) megnyerte a választást és 110 mandátumhoz jutott. A kommunizmus-antikommunizmus ellentét tematizálásával sikerült ugyan a legtöbb ellenzéki voksot begyűjtenie, mégis erőteljesen megosztotta a választópolgárokat, és a sorok összezárására készítette a Szocialista Pártot és szimpatizánsait. A győzelem tehát pirruszinak bizonyult.<sup>82</sup>

A szocialisták több mint egymillió szavazatot veszítettek az 1990-es választásokhoz képest, de így is 1,83 millió szavazó adta le rájuk a voksát, amivel 106 mandátumot szereztek. A BSZP ugyan elveszítette a kormányrudat, de csak alig négy mandátummal maradt le a DESZ-Nemzeti Mozgalomtól. Vereségét az okozta, hogy nem tudott kellőképpen megújulni. Továbbra is a konzervatívok alkották a legerősebb frakciót, amit tetézett, hogy a régi nomenklátúra tagjai egyre gátlástalanabban próbálták saját érdekeik védelmére felhasználni a pártot.<sup>83</sup>

A választások harmadik befutója az MJSZ lett, amely a szavazatok 7,55%-ával 24 parlamenti mandátumhoz jutott. Minthogy a győztes DESZ-Nemzeti Mozgalom nem tudott az önálló kormányalakításhoz szükséges abszolút többséget szerezni, az MJSZ-en múlt, hogy melyik nagy párt alakíthatja meg az új kormányt. A BSZP ekkor még számíthatott a nacionalista érzelmű szavazók támogatására, ezért rendkívül ellenséges magatartást tanúsított az MJSZ-szel szemben. Így érthető, hogy a török párt a DESZ-hez közeledett.<sup>84</sup>

Meglepetést okozott a DESZ mérsékelt erőinek kiesése a törvényhozásból. Együttesen a szavazatok nem egészen tíz százalékát érték el (9,55%), külön-

<sup>81</sup> Uo. 434.; Dimitrov, i. m. 2001, 49–50.;

<sup>82</sup> Uo. 50–51.

<sup>83</sup> Karasimeonov, i. m. 1996, 436–437.

<sup>84</sup> Uo. 439.

külön viszont egyikük sem lépte át a bejutáshoz szükséges küszöbértéket. Vereségük annak volt köszönhető, hogy a választások előtt nem tudtak összefogni.<sup>85</sup>

A választások után Zselju Zselev köztársasági elnök Filip Dimitrovot, a DESZ (Nemzeti Mozgalom) jelöltjét bízta meg kormányalakítással, aki 1991. november 8-án mutatta be a nemzetgyűlésnek kabinetje tagjait. A kulcstárcákat a DESZ vezető politikusai kapták, míg egyes szakminisztériumok élére pártonkívüli szakemberek kerültek. Ezzel kisebbségi kormány alakult. A DESZ koalíciós ajánlatot tett az MJSZ-nek, amely nem vállalta a kormányzati részvételt, mert tartott a nacionalista indulatok kitörésétől kormányra kerülése esetén. A török párt koalíciókötés helyett inkább együttműködési megállapodást írt alá a DESZ-szel a kormány parlamenti támogatásáról. A Dimitrov-kabinet ezzel többséghez jutott a nemzetgyűlésben, helyzete mégis ingatag maradt, mert egyedüli lehetséges koalíciós partnere nem vállalta a kormányzati felelősség terhét.<sup>86</sup>

## Összegzés

Filip Dimitrov kormányának megalakulásával gyakorlatilag befejezettnek tekinthetjük a bolgár rendszerváltás 1989-ben kezdődő politikai folyamatát. E három év alatt Bulgáriában sajátos módon alakult a rendszerváltás menete, amelyben a többi kelet-európai szocialista ország fejleményeihez viszonyítva jó néhány egyedi vonás figyelhető meg. Bulgáriában különösen későn, a nyolcvanas évek utolsó harmadában jelentek meg a gorbacsovi politika következtében az ellenzéki csoportok, de ezek a Zsivkov-rezsim bukásáig alig rendelkeztek társadalmi befolyással. Ugyanakkor a peresztrojka előtt a Bolgár Kommunista Pártban sem létezett reformista szárny (a párton belüli különféle reformcsoportok is csak Todor Zsivkov menesztése után alakulhattak meg), így gyakorlatilag Zsivkov legközvetlenebb munkatársai – akik jól ismerték az összeomló államszocialista gazdaság helyzetét, az ország eladósodottságának mértékét és az elhibázott nemzetiségi politika miatti nemzetközi elszigeteltség következményeit – váltak a párt mérsékelt reformszárnyának vezetőivé.

<sup>85</sup> Uo. 437.; Dimitrov, i. m. 2001, 50–51.

<sup>86</sup> Molnár–Nagy–Vladár, i. m. 46–47.; Crampton, i. m. 1997, 224.

Ez a csoport a külső, nemzetközi események miatt elkerülhetetlennek látszó rendszerváltás folyamán is meg kívánta menteni a párt társadalmi vezető szerepét, ezért szovjet jóváhagyással maguk hajtották végre Todor Zsivkov menesztését a hatalomból.

Bulgáriában a rendszerváltás vértelenül, forradalmi események nélkül zajlott le. Más kelet-európai országoktól eltérően az ellenzéki demonstrációk semmilyen szerepet nem játszottak a zsimkovi rezsim bukásában. Mi több, az ellenzéki tevékenység éppen hogy ez után erősödött fel. Az ellenzéki tömegmozdulások egészen 1991 utolsó harmadáig tartottak: ez volt az ellenzék egyetlen eszköze arra, hogy a kelet-európai viszonylatokban rendkívül erős és társadalmilag beágyazott BKP-t (BSZP-t) politikai engedményekre bírja, és társadalmi bázist alakítson ki magának.

Az ellenzék gyengesége és Bulgária mélyülő válsága – a kommunisták reformhagyományainak teljes hiánya ellenére – arra ösztökölte a két felet, hogy a politikai-gazdasági átmenetet tárgyalásos úton valósítsák meg. Ezzel az új rendszerbeli tevékenységükhöz szükséges demokratikus legitimációt is kiépíthették. Emiatt döntöttek a közép-európai mintára megrendezett kerekasztaltárgyalások rendezése mellett. A felek olyan erősen igényelték ezt a demokratikus legitimációt, hogy az első szabad választások után – amelyeket mindenki meglepetésére egész Kelet-Európában egyedülálló módon a szocialistává átkeresztelt állampárt nyert meg – az új alkotmány kidolgozása vált a legfontosabb politikai céllá.

Ezzel párhuzamosan szinte elhanyagolták a mély válságba került államszocialista gazdaság átalakítását. A parlamenti többséget alkotó szocialisták társadalmi támogatottságuk elvesztésétől tartva nem mertek egyedül belevágni a radikális piaci reformokba (amelyeket a konzervatív párttagság zöme amúgy is ellenzett), de a liberális gazdasági intézkedéseket támogató ellenzék is inkább csak szavakban jeleskedett. A mélyreható szerkezeti átalakítások elmulasztása oda vezetett, hogy Bulgária a kilencvenes évek végéig elhúzódó gazdasági válságba süllyedt.

A bolgár rendszerváltás egyedi vonását jelentette a nemzetiségi konfliktus és annak kezelése. A Zsivkov-érából örökölt török kérdést végül sajátos módon, 1991-re sikerült rendezni. A törökök visszavehették eredeti nevüket, a vegyes lakosságú vidékek iskoláiban megindulhatott a török nyelv tanítása, de az 1991-es új alkotmány értelmében Bulgária nemzetállam lett, egyetlen hivatalos nyelve pedig a bolgár. Ugyanakkor megtiltották a pártalapítást val-

lási és etnikai alapon. Végül az alkotmánybíróság áthidaló jogértelmezésével sikerült engedélyezni a török kisebbség politikai mozgalmának működését.

Az államszocialista politikai rendszert 1991-re felváltotta a parlamentáris demokrácia intézményrendszere – amelyet az új alkotmány szentesített –, és megkezdődött a liberális piacgazdaság bevezetése. Legalább ennyire fontos, hogy a rendszerváltásban részt vevő politikai erők a gazdaság egyre mélyülő válsága és az etnikai ellentétek dacára mindvégig a parlamentarizmus keretei között tudták tartani a politikai folyamatok kezelését. Ugyanakkor kialakult (illetve átalakult) és konszolidálódott az ország politikáját az 1990-es évek folyamán meghatározó két nagy politikai erő, a BSZP és a DESZ, amelyek 1990 és 1992 között az alkotmányos szabályoknak megfelelően kerültek hatalomra, majd pedig távoztak onnan.